

INGLIZ TILI VA BOSHQA FANLARNI O‘ZORO INTEGRATSIYASI. INGLIZ TILI BIZGA NIMA UCHUN KERAK?

Po‘latova Shahnoza Vohid qizi,

Samarqand davlat chet tillar instituti fakulteti chet tillari fakulteti talabasi

Annotatsiya: Har bir fan boshqa fanlar bilan o‘zaro aloqador bo‘ladi. Bu maqolada Ingliz tili va boshqa fanlarni o‘zoro integratsiyasi va ingliz tili biz uchun nima uchun kerakligi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: ingliz tili, fan, o‘quv, ta’lim, fanlararo aloqa, o‘qitish, ma’lumot.

Chet tilining boshqa o‘quv fanlari bilan aloqasi xilma-xil va ko‘p funktsiyalidir. Xorijiy tillar bo‘yicha o‘quv jarayonini takomillashtirishning eng samarali yo‘llarini fanlararo aloqadorlikdan foydalanish sharti bilan o‘quv fanining mazmun rejasini ham, uning kasbiy tomonini ham takomillashtirib tuzish talab etiladi. Shu munosabat bilan chet tilining boshqa fanlar bilan fanlararo aloqalarini amalga oshirishda ikki yo‘nalish ajratiladi.

Birinchi yo‘nalish ingliz tilidagi mavzuni mazmunli o‘qish rejasini turli fan sohalaridan lingvistik (va ixtisoslashtirilgan sinflarda - tildan tashqari) ma’lumotlar bilan boyitish hisobiga kengaytirish bilan bog‘liq. Ushbu o‘quv fanining kasbiy tomonini tavsiflovchi ikkinchi yo‘nalish umumiy ta’lim ko‘nikmalarini takomillashtirishni o‘z ichiga oladi, bu esa chet tilida o‘qishni o‘rgatish samaradorligini oshiradi, talabalarning o‘quv jarayonida olgan bilimlarini yangilash va tizimlashtirishga qaratilgan bo‘ladi. Shuningdek ularni keyinchalik chet tili va boshqa fanlar bo‘yicha auditoriyada qo‘llashga erishiladi [7, 41].

Avvalo ushbu muammoni o‘quv fanimizning mazmuni bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqaylik. Talabalar nutqini (qo‘shimcha) lingvistik ma’lumotlar bilan boyitish nuqtai nazaridan chet tilining boshqa fanl’r bilan aloqasiga kelsak, chet tilini o‘qitishda undan foydalanishning ikkita istiqboli muhim: Umumjahon ma’lumotik ma’lumotlarning

umumiy ulushini oshirish va chet tilini o'qitishning mintaqaviy jihatini oshirish, chet tilini o'qitishning ma'lumot jihatini oshirish talab etiladi. Gumanitar fanlar bo'yicha quyidagi fikrlarni hisobga olgan holda ularning zaruriyati ko'rinadi:

- birinchidan, mintaqashunoslik materiallari, asosan, chet tilidagi muloqot vositasi sifatida chet tilining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi;

- ikkinchidan, ingliz tilida o'rganilayotgan til mamlakati haqidagi materialni o'qiyotganda, talabalar o'rganilayotgan til mamlakati haqiqati bilan tanishish imkoniyatini sezilarli darajada oshiradilar, ular boshqa fanlarni o'rganishda ular bilan deyarli tanishish imkoniga ega emaslar.

Keng xalqaro hamkorlik va madaniyatlar muloqotining zamonaviy davri ko'rsatilayotgan til mamlakatiga munosabatni qayta ko'rib chiqishga, xususan, mafkuraviy yorliqlardan qochishga, unda, birinchi navbatda, do'st qiyofasini ko'rishga, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni shakllantirishga ahamiyat berilishi lozim. Turli o'quv fanlaridan olingan bilimlarni birlashtirish g'oyasi, qoida tariqasida, tarix va adabiyot fanlaridan ma'lumotlarini (yoki hodisalar, ularning baholari) o'z ichiga olgan matnlarda eng samarali amalga oshiriladi.

Ma'lumki, ingliz va o'zbek tillari alohida til guruhlariga mansub. Ingliz tili hind- yevropa tillari oilasining german tillari guruhiga kirsa, o'zbek tili turkiy tillar guruhiga kiradi. Lekin bu tillar grammatika tizimlari bir-birlari bilan taqqoslansa, ularning bosqichlarida bir tomondan o'xshash va ikkinchi tomondan farqli hodisalarning guvohi bo'lamiz. Morfologik bosqichda ikkala til grammatika tizimi o'rtasidagi o'xshashliklar otlarda son, kelishik qo'shimchalarida, fe'llarda esa zamon, nisbat, mayl,

shaxs va son kategoriyalari qo'shimchalarida uchraydi.

Shu narsani alohida ta'kidlash kerakki, bu kategoriyalarda grammatik vositalar ingliz tilida juda kam sonlidir.

Shu bilan birga bu kategoriyalar ifodalanishida

va ma'nosida muhim farqlarni ham uchratamiz. Masalan, ingliz va o'zbek tillarida son kategoriyasining ifodalanishi qo'shimchalar qo'shish yo'li bilan yasalsa

ham, bu kategoriyada muhim farqli joylar ko'p kiyinchiliklar kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Beshta kitob — five books.

O'nta talaba — ten students.

So'z o'zagidagi unlini o'zgartirish yo'li bilan ko'plik shaklini yasash ingliz tiliga xos hodisa hisoblanadi:

man — men kishi — kishilar

tooth — teeth tish — tishlar

goose — geese g'oz — g'ozlar

Ingliz va o'zbek tillarida ot so'z turkumida kelishik kategoriyasi bor bo'lishiga qaramay, kelishik qo'shimchalarning soni har ikkala taqqoslanayotgan tillarda bir xil emas. O'zbek tilida 6 ta kelishik qo'shim-chasi mavjud bo'lib, ingliz tilida ularning soni faqat ikkita.

O'zbek tilida Ingliz tilida

B.k bola ularning bosqichlarida bir tomondan o'xshash va ikkinchi tomondan farqli hodisalarning guvohi bo'lamiz. Morfologik bosqichda ikkala til grammatika ti

zimi o'rtasidagi o'xshashliklar otlarda son, kelishik qo'shimchalarida, fe'llarda esa zamon, nisbat, mayl,

shaxs va son kategoriyalari qo'shimchalarida uchraydi.

Shu narsani alohida ta'kidlash kerakki, bu kategoriyalarda grammatik vositalar ingliz tilida juda kam sonlidir.

Shu bilan birga bu kategoriyalar ifodalanishida

va ma'nosida muhim farqlarni ham uchratamiz. Masalan, ingliz va o'zbek tillarida son kategoriyasining ifodalanishi qo'shimchalar qo'shish yo'li bilan yasalsa

ham, bu kategoriyada muhim farqli joylar ko'p kiyinchiliklar kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Beshta kitob — five books.

O'nta talaba — ten students.

Soʻz oʻzagidagi unlini oʻzgartirish yoʻli bilan koʻplik shaklini yasash ingliz tiliga xos hodisa hisoblanadi:

man — men kishi — kishilar

tooth — teeth tish — tishlar

goose — geese gʻoz — gʻozlar

Ingliz va oʻzbek tillarida ot soʻz turkumida kelishik kategoriyasi bor boʻlishiga qaramay, kelishik qoʻshimchalarning soni har ikkala taqqoslanayotgan tillarda bir xil emas. Oʻzbek tilida 6 ta kelishik qoʻshimchasi mavjud boʻlib, ingliz tilida ularning soni faqat ikkita.

Oʻzbek tilida

Ingliz tilida

B.k bola

Common Case boy

Q.k bolaning

Possessive Case boy's

T.K bolani

J. k bolaga

Oʻ.p.k bolada

CH.k boladan

Har ikkala tilning sintaksis bosqichida bir tomondan oʻxshash belgilarga duch kelsak, ikkinchi tomondan faqat bir tilning oʻzigagina xos boʻlgan hodisalarni uchratamiz.

T.K bolani

J. k bolaga

Oʻ.p.k bolada

CH.k boladan

Har ikkala tilning sintaksis bosqichida bir tomondan oʻxshash belgilarga duch kelsak, ikkinchi tomondan faqat bir tilning oʻzigagina xos boʻlgan hodisalarni uchratamiz.

Anʼanaga koʻra, adabiyot va tarix ingliz tiliga eng yaqin fanlar qatoriga kiradi. Bu ikki subyekt oʻzlarida umuminsoniy va aniq tarixiylikni ikki bilim sohasi sifatida sintez

qilib, soʻz ijodkorlari doimo oʻz oldiga qoʻygan bir qancha axloqiy, umuminsoniy muammolarni ilgari suradi. Ushbu fanlar guruhiga musiqa, rassomlik kabilalr kiradi, ular o'zlarining badiiy vositalari bilan umumiy insoniy muammolarni hal qiladilar.

Yana shuni taʼkidlash kerakki, subyektlararo aloqalar va muloqot qobiliyatlari oʻrtasida maʼlum bir oʻzaro bogʻliqlik mavjud. Fanlararo aloqalar ham kommunikativ malakalarni shakllantirishning asosi va kommunikativ faoliyatni amalga oshirish natijasidir [9, 172]. Fanlararo aloqalarlarning asosiy ahamiyati shundan iboratki, ular turli darslarda olingan barcha bilimlarni yagona tizimga “bogʻlash” hamda shu bogʻlanishlar natijasida yangi bilimlarni egallash imkonini beradi.

Talabalarga ingliz tili darslarida boshqa fanlardan olingan ma'lumotlarni ajratib olish va qoʻllash qobiliyatini oʻrgatish kerak. Bu oʻqituvchi va psixologlarning "oʻquv faoliyati doirasida talabalarning nafaqat bilimning oʻzi, balki bilim olish usuliga yoʻnaltirilganligini shakllantirish kerak",- degan talabiga javob beradi.

Umumiy taʼlim koʻnikmalariga kelsak, ulardan matndan maʼlumot olishga qaratilgan va oʻqishni axborotli jarayon sifatida tavsiflovchilarga birinchi navbatda ahamiyat berish lozim. Matnni semantik qismlarga boʻlish va ulardan asosiy maʼlumotlarni ajratib koʻrsatish, asosiy va batafsil ma'lumotni farqlash qobiliyatini shakllantirishga erishish nazarda tutiladi. Bu va boshqa koʻnikmalar ingliz tiliga xos boʻlgan milliy va madaniy tushunchalarning oʻziga xos xususiyatlariga kirib, fanlararo oʻziga xos koʻnikmalarni shakllantirish asosida mintaqaviy geografik sharhni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Ingliz tilidagi matnlarni oʻqishda tarix, geografiya, adabiyot maʼlumotlari oʻrtasida sababiy bogʻlanishni oʻrnatish qobiliyati, sinfda olingan bilimlarni boshqa fanlarda qoʻllash qobiliyatini shakllantiradi.

Umumtaʼlim va maxsus fanlararo koʻnikmalarni rivojlantirish bilan bogʻliq holda, ularni shakllantirish usullarini aniqlash maqsadga muvofiq boʻlib, ular oʻz ichiga faollashtirish, taqqoslash va tizimlashtirishni qamrab oladi. Bu metodlarni oʻzlashtirish talabalarga ingliz tilining boshqa fanlar bilan aloqasini oʻrnatish va amalda qoʻllash

imkonini beradi [6, 45]. Ingliz tilini o'zlashtirish jarayonida boshqa fanlarga tayanish muhimligi va majburiyatini isbotlash uchun ko'rsatilgan qoidalarni juda ishonchli deb hisoblash mumkin.

Chet tilidagi nutq faoliyatini fanlararo aloqalarga asoslangan holda o'zlashtirish (bu yerda o'quv fanlari o'rtasidagi aloqa nuqtalari aniq belgilangan va motivatsiyani yaratish usullari taklif etiladi) talabalarning turli manfaatlariga javob beradi, ularning individual xususiyatlari va moyilliklarini hisobga olishga imkon berishi tabiiy hol bo'lib, tildan muloqot vositasi sifatida amaliy foydalanish uchun eng qulay imkoniyatlarni yaratadi. Darsdagi amaliy mashg'ulotlarni kuzatish natijasida, talabalar bilan suhbatlar fanlararo aloqalardan foydalanish tasodifiy, epizodik ish lahzalari, kam sonli talabalarning noyob uslubiy topilmalari ekanligiga ishonch hosil qilamiz.

Bu holatni qoniqarli deb bo'lmaydi, chunki mavjud adabiyotlarda fanlararo ma'lumotlarni hisobga olish muhimligi ta'kidlangan, fanlararo aloqalarning ta'lim - tarbiyaviy funksiyalari belgilab berilgan va eng muhimi, ulardan foydalanishning bir qator o'qitish usullari taklif etilgan: fanlararo mazmun masalalari, fanlararo muammoli savollar, murakkab topshiriqlar, fanlararo vazifalar, murakkab ko'rgazmali qurollar, mavzulararo matnlar, mavzulararo krossvordlar, fanlararo testlar, fanlararo uyga vazifa va boshqalar[8, 196].

Fanlararo aloqalar samaradorligining psixologik asoslari. Fanlararo aloqalarning psixologik asoslari akademik I.P.Pavlovning dinamik stereotip va ikkinchi signal tizimi haqidagi ta'limoti bilan yaratilgan. I.P.Pavlov bosh miya po'stlog'ida murakkab tizimlarning hosil bo'lishini bilimlarni o'zlashtirishning fiziologik mexanizmi deb hisoblagan. "Barcha o'rganish vaqtinchalik aloqalarni shakllantirishdan iborat — bu fikr, fikrlash, bilimdir". Qoida tariqasida, har xil holatlar zanjiri bilan o'zaro bog'langan voqelik obyektlari va hodisalari inson xotirasida o'zaro bog'liq holda paydo bo'ladi. Ushbu obyektlar yoki hodisalardan biri bilan uchrashgan kishi, birlashma bo'yicha u bilan bog'liq bo'lgan boshqa obyektini eslay oladi. Har bir inson hayotida shunday holat bo'ladiki, u bevosita ishtirok etgan voqea butunlay unutiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ingliz tili jahon tili, uni o'rganish zamon talabi. Fanlar bilan bog'liq holatda o'rganish esa nutqiy va aqliy faoliyatni oshiradi. Chet tili ona tilimiz grammatikasi va lug'ati bilan o'zaro bog'liqligini va psixologiya bilan bog'liqliklarini yuqorida ko'rib chiqdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бердичевский, А. Л. Содержание обучения иностранному языку на основе базовой культуры личности // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 2.
2. Волкова, Н. В. Детский праздник (In the world of English songs and poems) // Иностранные языки в школе. – 1997. – № 4.
3. Выготский, Л. С. Исследование развития научных понятий в детском возрасте / Л. С. Выготский. – М.: Лабиринт, 2001. – 104 с.
4. Гальскова, Н. Д. О взаимодействии учителя и учащихся на уроке иностранного языка / Н. Д. Гальскова, З. Н. Никитенко // Иностранные языки в школе. – 1991. – № 2.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Бердичевский, А. Л. Содержание обучения иностранному языку на основе базовой культуры личности // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 2.
2. Волкова, Н. В. Детский праздник (In the world of English songs and poems) // Иностранные языки в школе. – 1997. – № 4.
3. Выготский, Л. С. Исследование развития научных понятий в детском возрасте / Л. С. Выготский. – М.: Лабиринт, 2001. – 104 с.
4. Гальскова, Н. Д. О взаимодействии учителя и учащихся на уроке иностранного языка / Н. Д. Гальскова, З. Н. Никитенко // Иностранные языки в школе. – 1991. – № 2.